

Референдумите и демокрацията

Добринка Пейчева*

Едно от най-известните определения на пряката демокрация е свързана с непосредственото участие на хората в решаването на въпроси от държавното управление. Формите на участие на гражданите са различни за различните страни и вътре в самите страни. Сред най-познатите практики са референдумите и плебисцитите, както и класически известната форма на антична Атина - общото събрание на гражданите.

България, която има вече около 140 годишна следосвобожденска история е с относително малък опит в провеждането на национални референдуми. В специализираната литература има разминаване в признаването на техния брой –някъде се съобщава за пет, другаде за шест проведени национални референдума. Преобладава числото пет, тъй като повечето политолози, по неизвестни причини, не включват референдума, свързан със създаването на Българската екзархия.

Понятието референдум обикновено се интерпретира като пряко допитване до народа. Проф. Ст. Стойчев (2002) определя референдума като „основната и с най-голяма обществена значимост институция на пряката демокрация“.

Референдумите всъщност са една от формите на демокрацията. Често се определят като израз на пряката демокрация, защото гражданите могат пряко да се намесват в управленските процеси. Чрез референдум, както е добре известно, всеки гражданин може да даде своя глас за решаването на въпроси от най-висша компетентност - въпроси, които са свързани с компетенциите на Народното събрание и на общинските съвети. Наистина ли обаче референдумите са толкова важна институция и наистина ли референдумите и демокрацията са взаимосвързани, взаимозависими и произтичащи едно от друго? Настоящата статия е опит да се щрихират някои от причините за

съществуващата политическа несъстоятелност и спекулация относно провеждането на референдумите.

историко-политическа ретроспекция

Научната и политическа мимикрия е с исторически корени. Още при изреждането на проведените национални референдуми се разкрива картина, която не представя в своята пълнота броя на провежданите референдуми. При толкова малък брой проведени български референдуми да се елиминира първият, проведен още през 1873 г. в пределите на Османската империя, е израз на научна и политическа несъстоятелност. Първият български референдум се е състоял през 1873 г. в резултат на султански ферман от 1870 г., в който се легализира създаването на Българската екзархия като форма на културна автономия на България.

В чл. 10 на Султанския ферман е описана територията на екзархията – почти цялата днешна територия на България, районите на Ниш, Пирот и големи части от днешна Македония. В чл. 10 на фермана е написано още , че „ще се позволява да се подчиняват на Българската екзархия по духовните си дела и на всички ония места, жителите на които, всичките или поне двете им трети, би поискали това, стига да се докаже действителността на искането им“. Чрез този ферман султанът осигурява възможност за провеждането референдум и в частност възможност за провеждане на първия в българската история референдум с национално значение. Именно на това основание , през периода 1873 - 1874 г. под контрола на отоманската власт и на Вселенската патриаршия се подготвя и провежда референдум, на който повече от 2/3 от християнското население се самоопределя като българско и решава да се присъедини към Българската екзархия. Така са създадени, както е известно Скопска, Охридска и Битолска епархии, а по-късно и Неврокопската. Този първи референдум се определя като особено значим и поради това, че „ формира и утвърждава в международен план представите за границите на българската нация“ . (Тошев, 2013)Твърди се че именно поради тази причина Конференцията на Великите сили в Цариград през 1877 г. и Сан-стефанският мирен договор от 1878 г. потвърждават възстановяването на българската държава в границите на Българската екзархия. Идеи за референдум за се лансират и след Освобождението ни от турско иго. Една такава идея е била да се подложи на референдум формата на бъдещото управление на страната. Тъй като решаването на

въпроса за формата на управление се осъществява в рамките на Берлинския договор и Търновската конституция, до референдум не се стига.

Вторият български референдум, на който днес мнозина приписват първенство се провежда през 1922 г. и е с наказателна насоченост. Замислен е за даване под съд на министри от предходните правителства, обвинени за националните катастрофи на страната. Инициран е от земеделския лидер Ал. Стамболийски, който тогава е министър председател, и както се предполага, поради голямата пропаганда, която е осъществена, е с наказателен изход. За реализиране на наказателния референдум е приет специален закон - "Закон за допитване до народа за виновността на министрите от кабинетите на Иван Евстратиев Гешов (16 март 1911 г. - 1 юни 1913 г.) на д-р Стоян Данев (1 юни - 4 юли 1913 г.) и на Александър Малинов (21 юни - 18 октомври 1918 г.) за обявените и водени войни и за последвалите ги национални катастрофи през 1913 г. и 1918 г.". Твърди се, че идеята на този референдум е била свързана с утвърждаване на едноличната власт на БЗНС. 74% от гласувалите 928 776 души пращат с гласуването си бившите министри пред специален съд. Спасява ги, както е известно превратът от 1923 година, с който Стамболийски е свален от власт. (виж Екип Българска история, 2013)

Третият референдум от национален характер е проведен през 1946 година. С него се цели искане за премахване на монархията в страната. Съобщава се, че 92,72% от гласоподавателите са гласували за република и монархията се премахва. (Денковска, 2015)

Четвъртият референдум е от 16 май 1971 година и е известен като "Живковската конституция" - целял е нейното приемане. Официалният резултат от гласуването е 99,7% "за" – резултатът тогава е бил типичен за провежданите по времето на социализма избори. (Денковска, 2015)

Петият национален референдум се провежда след политически и икономически парадигмални промени в страната ни след 1989 г, когато се налага пазарен принцип в икономиката и политическа многопартийност. Свързан е с бъдещето на ядрената енергетика в България. Той се инициран чрез подписка, организирана от БСП през 2013 г. Оказа се без юридическа стойност, защото трябваше да отговаря на трудни законодателни условия: 1. Да гласуват поне същият брой гласоподаватели, колкото на последните парламентарни избори, т.е. 4 345 450 от включените в избирателните списъци 6 949 120 гласоподаватели 2. Отговорът с 50% + 1 от гласовете да се приеме за

легитимен. Тъй като са гласували по-малък брой избиратели, решението за ядрената енергетика се прехвърли към народните представители в Народното събрание. (Денковска , 2015)

Шестият и все още последен референдум бе реализиран де на 25 октомври 2015 г. (Лалов ,2014) Инициран бе от президента на страната Росен Плевнелиев и бе посветен на дистанционното гласуване в България със следната формулировка „Подкрепяте ли да може да се гласува и дистанционно по електронен път при произвеждане на изборите и референдумите“. Независимо че 69,5% от гласувалите подкрепиха дистанционното гласуване, изборът бе невалиден по същите причини, както изборът за ядрената енергетика- недостигнат брой избирателна активност от предишните парламентарни избори.

Кратката история на българските национални референдуми разкрива, че властимащите институции - правителствени, партийни или държавни са в основата на инициативите за тяхното провеждане. Под мотото за народната воля, гражданите са използвани да разрешат въпроси, за които властимащите се страхуват да вземат решение и по този начин се спекулира с прякото участие на хората в управлението на държавните дела.

Политическите спекулации всъщност са заложили още при формализирането на идеята, при самата понятийна експликация и при описанието на възможностите за референдумите. Еволюцията на текстовете в гласуваните закони за допитвания за народа от началото на миналия век е еволюция по посока на ограничаване на възможностите за граждански инициативи за пряко участие на хората в управленските процеси. Съвременните вариации на гражданските инициативи в този тип закони са по-малко демократични от предходни.

Началото във формализирането на референдумите в следосвободенска България се поставя през 1909 г., когато е приет Закон за допитване до народа по общинските работи. Той дава възможност на гражданите да си кажат думата по някои общински въпроси и действа до 1934 г. (Божидаров, 2015)

Вторият подобен закон е от 1922 г. и на неговата база през същата година е проведен национален референдум за определяне виновността на министрите от кабинетите на Иван Евстатиев Гешов, д-р Стоян Данев и Александър Малинов за първата и втората национална катастрофа.

През 1946 г. е приет Закон за допитване до народа за премахване на монархията и провъзгласяване на народна република и за свикване на Велико народно събрание. (ДВ бр.174 от 02.08. 1946 г.)Така същата година на втория национален референдум е гласувана промяна на държавното устройство.

През 1971 г. е приет конкретен закон за произвеждане на референдум, с цел приемане на нова конституция на Народна Република България (ДВ, бр. 36 от 1971 г.) и в последствие с национален референдум е приета Конституцията от 1971 г.

През април 1983г. е приет Закон за допитването до народа, който е действал до ноември 1996 г. Въпреки че се основава на социалистическата демокрация, той поставя основите за пряката демокрация, много от които са имплантирани в Закона от 1996 г. и този от 2009 г. тъй като се основава на привличането на трудещите се към непосредствено участие в изработването на законите и на други държавни актове и в управлението на държавата.

Целта на закона е да служи като средство за системното осъществяване на допитването до народа, за издигане на ролята и значението на пряката демокрация в управлението на обществените отношения. В неговия чл. 1 се гарантира че допитването до народа осигурява непосредствено участие на гражданите в обсъждането и решаването на въпроси от компетентността на Народното събрание и Държавния съвет и на по-важни въпроси от компетентността на народните съвети, че става чрез обсъждане или референдум, че референдум се произвежда и чрез общо събрание на населението. В него са фиксирани правото на участие, което е предвидено за всички български граждани с избирателни права. Фиксирани са и лицата и институциите, които имат право за предложението за допитване до народа. За първи път се описва възможност избиратели да бъдат инициатори на допитвания. Определен е и броят на тези избиратели, които трябва да бъдат най-малко 30000. (ДВ. бр.28 от 8 април 1983г.)

Законът за допитване до народа от 1996 г., сочещ се като разширяващ демократичните права на гражданите и участието им в управлението и се приема пет години след приемането на конституцията на демократична България от 1991 г. всъщност не е по-демократичен. Той също задава правилата за референдуми и регламентира формите на пряка демокрация - местен референдум, общо събрание на населението и подписка, но елиминира възможността за граждански инициативи за национални референдуми.. Национален референдум по този закон не може да бъде поискан чрез инициатива на граждани. Само Министерският съвет, президентът или най-малко 60 депутати могат да

проявяват инициатива, а решението се взема от парламента. (ДВ. бр.100 от 22 .11. 1996г) Може би тъкмо поради това, в рамките на този закон национално гласуване не се е провело.

През 2009 година е приет действащият сега закон- Законът за прякото участие на гражданите в държавната власт и местното самоуправление, който регламентира участието на народа в управленските процеси, извеждайки почти непосилни условия за практическо реализиране на граждански инициативи(ДВ, бр. 44 от 12.06.2009). В него формите на пряко участие са увеличени, освен референдумите са предвидени и включени: гражданска инициатива; европейска гражданска инициатива по смисъла на Регламент на ЕС №211/2011; общо събрание на населението. Фиксирано е, че гражданската инициатива може да се провежда на национално, европейско и местно ниво. Но предвидената възможност за инициатива на граждани за провеждане на референдум е още по-трудно осъществима, поради драстично увеличения брой подписи, които се изискват да бъдат представени. В сега действащия закон, Народното събрание вече може да приема решение за произвеждане на национален референдум, когато това е поискано от инициативен комитет с подписка, съдържаща подписите на не по-малко от 400 000 български граждани с избирателни права. Прямо 1983 г. увеличението на изискуемия брой подписи на гражданите е повече от 10 пъти - от 30000 на 400000.

Конституционните текстове също не са особено благонадеждни по отношение на формализацията на референдумите.

В Търновската конституция, която е и първата българска конституция въобще, приета на 16 април 1879 г. политическият и цивилизационен проблем за народовластието или иначе казано – за пряката демокрация не е бил поставян. Веднага след освобождението ни от петвековното Османско иго решаването на кардиналните държавните проблеми и на държавността въобще не са се разпростряли върху културата на участието на народа в решаването на тези проблеми. Участващите в освобождението страни, които се намесват в изграждането на държавността в България считат за твърде рано да се говори за наличие на политическа култура на българите. Всъщност тогава, както е известно, само като изключение са налице някои форми на пряка демокрация в конституционната практика на другите цивилизовани държави. В новоприетата демократична българска конституция не е предвидено

провеждане на допитване до народа, както и някаква друга форма на пряко участие на хората в изграждане на демократичните институции и в управлението на страната. Независимо от този факт търновската конституция се определя като „една от най-демократичните за времето си конституции в Европа“. Чрез нея в Българската държава се осъществяват кардинални ценностни промени и се внедряват културно-цивилизационни модели от европейски характер. Конституцията гарантира широк кръг от демократични политически права на хората – осигурява равенството на всички пред закона, забранява разделянето на съсловия, определя частната собственост като неприкосновена. Премахва цензурата и осигурява свобода на словото и печата. Гражданите на страната имат право да участват в различен тип сдружения, да създават политически и обществени формации. Гарантират се основните права и свободи и се осигуряват ресурси за свободно културно-цивилизационно и политическо израстване. Според Конституцията, демократичното управление се фокусира в институцията Народно събрание, което се конструира на представителен принцип. То се предвижда да функционира в два вида – като обикновено и като велико. По един депутат на 10 000 души се определя избирането при Обикновено народно събрание., а за Велико народно събрание по двама на 10 хиляди души. Избирателите трябва да са навършили пълнолетие - изискват се навършени 21 за всеки гласоподавател. 30 г пък е определената възраст за избираните. Обикновеното Народно събрание приема и обсъжда закони, гласува бюджета, данъците, осъществява контрол над изпълнителната власт и т. н. Великото Народно събрание се свиква рядко - само при важни промени – избор на княз или Регентство, изменение или приемане на нова конституция, промяна на държавната граница и пр. България се установява като конституционна монархия. Властта в страната е разделена между княза и Народното събрание. Органите на изпълнителната власт действат от името на монарха, а князът отговаря за външната политика и е върховен главнокомандващ. Без да е отменена по предвиден от правилата и механизъм, Търновската конституцията престава да бъде в сила след приемането на конституцията от 1947 г.

Конституцията от 1947 г., която отменя Търновската конституция и променя политическата форма на управление на страната ни, отхвърляйки монархията, е първата, в която е предвидена една от формите на пряката демокрация - „допитването до народа“.

В следващата конституция от 1971 г. освен „допитване до народа“ се предвижда и провеждане на референдуми като израз на пряката демокрация. В една тоталитарна траектория обаче, както е добре известно, референдумът трудно е би могъл да изпълни демакратичното си предназначение.

През 1991, когато се създава и приема новата демократична конституция на България, отразяваща кардиналната идеологическа и политическа промяна, също се предвижда изрично провеждане на референдуми на национално и на местно ниво като една от формите на пряка демокрация. Днес този въпрос е уреден в споменатия вече Закон за пряко участие на гражданите в държавната власт и местното самоуправление /ЗПУГДВМС/, както и в Изборния кодекс /ИК/.

Историко-нормативната ретроспекция всъщност подсказва, че идеите за демокрацията и за референдумите вървят „ръка за ръка“, но политическото отношение към инициативите на гражданите за референдумите се променя във все по-рестриктивна посока.

теоретична артикулация

Следвайки научните достижения и концептуализации, пряката демокрация днес все по-релевантно би трябвало да се артикулира като демокрация на участието. Изхождайки от определяния като класик в областта - Джовани Сартори (1992: 173) близките до демокрация на участието форми в България са – пряка демокрация, референдумна демокрация, изборна демокрация и представителна демокрация. Всички те се свързват с различните степени и форми на участие на хората в решаването на въпроси от държавното и общностно управление, които са различни за различните страни и вътре в самите страни.

Сред най-познатите и артикулирани практики на непосредствено участие на гражданите у нас са референдумите и плебисцитите, гражданските инициативи, както и класически известните форма в антична Атина - общото събрание на гражданите.

В класическия и вид пряката демокрация, както е добре известно, представлява непосредствено участие на хората в решенията за управлението на процесите. Тя е в пряка зависимост от размера и пространството. Затова се твърди безапелационно, че

пряката демокрация е възможна само в малки групи, където е възможно провеждане на общи събрания, в които хората избират решенията „тук и сега“

Референдумната демокрация, която също се определя като изборна, отново включва участието на хората в решаването на даден проблем, но се разглежда като пространствено и темпорално ограничена от гледна точка на човешкото присъствие. При нея също хората формират решаването на дадени проблеми, но без да се намират в едно и също пространство и време.

Представителната демокрация се определя като делегиране на права за управление на избрани от народа представители – като непряка демокрация,, при която управлява не самият народ, а техните посланици. Представителната демокрация включва в себе си участието в изборната демокрация, но изборната демокрация не се изчерпва с представителната демокрация. Съществуват множество избори, в които участват хората, при които не се избират представители.

Непосредствено или опосредствано участието на хората всъщност е характерно за всички разновидности на изборната демокрация. То е с най-голямо относително тегло при общите събрания и с най-малко при референдумната и представителна демокрации. Във всички случаи обаче участието в различните избори е свързано с отговорност и социални последици.

Именно социалните последици са в основата на появата и разгръщането на представителната демокрация в модерните общества, която, както е добре известно, преобладава сега в политическите системи на високо развитите страни. Основава на избор на представители, които се занимават с решаването на управленски процеси и със законодателството на страните.

Референдумната демокрация, всъщност е развитие и модификация на пряката демокрация в големи пространства. Дж. Сартори(1992) я разглежда като разновидност на пряката демокрация. Тази „разновидност“ преодолява времевите и пространствените ограничения на пряката демокрация- казва той. Тя е пряка доколкото се абстрахира от посредниците при представителната демокрация, но не се осъществява при конкретна директност на взаимодействията Тя е“ пряка демокрация на изолирани, обособени индивиди, а не на взаимодействащи си участници“(1992:174). Сартори я определя и

като разновидност на представителната демокрация, доколкото механизмът на гласуване на референдумите се използва и в практиката на представителната демокрация. „Би могло да се каже, пише Дж. Сартори- че референдумната демокрация обединява представителната и пряката демокрация“ (1992:173)

Въпреки, че Джовани Сартори разглежда представителната демокрация като непряка демокрация ч при която управлява не самият народ, а избрани от него представители и свързва пряката демокрация с размера на участващите, той е категоричен че „гръцката демокрация само до известна степен е била действително „пряка“. Проблемът за прякостта, за директността на участието всъщност продължава да вълнува изследователите. Освен с въпросите за размера и пространството, той се свързва и с въпроса за самата демократичност. Според политолога Антоний Тодоров (2016) пряка демокрация не съществува. Той представя дори още по-силна теза от Сартори: „ако е само пряка, не е демокрация.“ Тодоров обосновава твърдението си с примери от античната демокрация, където и когато демокрацията, според него, също е била представителна, независимо от различията и със сегашната модерна демокрация. Той припомня практики в античната демокрация, която е използвала тегленето на жребий в повечето случаи на селекция на управляващите, споделяйки че днес модерната демокрация се основава на избора чрез мнозинство. Тодоров описва Атинската демокрация като сложна система от управляващи органи (колективни тела), които са представлявали общността. Народното събрание, израз на принципа на пряката демокрация, на властта на демоса, е допълвано и по много въпроси ограничавано от Съвета (Буле), Съда и номотетите. Всичките те са упражнявали значителна власт, включително върховна, като са я делили със Събранието. Те са били съставени от магистрати най-често селектирани с теглене на жребий, имали са поле на дейност, която е била извън обхвата на Събранието. Всъщност – казва А.Тодоров -тази форма на управление е съчетание на пряка и представителна демокрация. Римската република, средновековните аристократични републики в Европа, швейцарските кантони – всички те са съчетавали пряката с представителната демокрация. (Тодоров 2016) Пряката демокрация не е пряка, според него и в античния смисъл, поради факта че условието за лично присъствие и явно гласуване не са водещи правила. Ако дебатите са явни, но гласуването е тайно, с бюлетини, възможността за задкулисни договорки и непрозрачно решение може да направи демокрацията неефективна. Дори и националните референдуми, които са с лично, но тайно, анонимно гласуване не ги прави типична

пряка демокрация. А.Тодоров ги нарича „особен инструмент на пряката демокрация, който, е израз на пряко управление на гражданите, от една страна, поради принципа на възможност за участие на всички във вземането на решение, но от друга страна, тайното гласуване, анонимността при вземането на решение, ги прави всичко друго, но не и аналог на общото събрание на гражданите.“

Обстоятелството че „дори и гръцката демокрация само до известна степен е била действително „пряка“ днес ни дава основание да твърдим, че прякото участие на хората в управлението е различно в различните форми и исторически фази и еволюира с еволюцията на обществата. И въпросът не би трябвало да е дали е „тук и сега“ , а „кой“ - народът или неговите представители. Само и единствено в този периметър би трябвало да е резонно да се артикулира участието в управлението и отговорността от последиците

„неглижирането“ на рефередумите

Зад формалните ограничения за преките демократични форми на участие на хората в управленските процеси са налице конкретни причини. Повечето от описаните аргументи в специализираната литература могат да бъдат обединени в категорията страх. Резонният страх от последиците – икономически, политически, професионални, личностни и пр. е решаващият фактор за рядкото осъществяване на национални референдуми, въпреки конституционната равнопоставеност на пряката и представителна демокрация.

Страхът е в основата на подценяването на прякото участие на хората в управлението. Разпространяват се твърдения, че чрез преките форми на участие в управлението е възможно противопоставяне между гражданите или между тях и политическата класа. Такъв тип насаждан страх не е неоснователен. Има не малко примери, при които референдумите бламират предишни политически решения на управляващия политически елит. Последният референдум във Великобритания за излизането и от Европейския съюз е показателен за ревизирането на по-рано взето политическо решение на политическия елит от страна на гражданите.

Защо притесненията от прякото участие на народа в управлението не стихват? Защо двете най-разпространени изборни форми – представителната и референдумната

демокрация не са на практика равнопоставени в съвременното ни. Защо пред прякото участие се поставят различни по характер и значимост бариери?

Страхът на властимащите от референдумите присъства в различни измерения и аргументи.

Първата и най-важна предпоставка с негативен характер, която се представя като недостатък при вземането на решения чрез референдуми, е страхът на властимащите от степента на информираност на хората. Информираниостта се интерпретира в няколко посоки:

- като недостатъчна. Счита се, че хората или голяма част от тях нямат нужната информация и не могат да направят информиран избор;
- като повлияна от „значимите други“. Уповаването на информираността на значимите други, на публичните идеи и личности, станали образец за поведение за голяма част от хората, се смята за намеса при самостоятелното мислене и поведение;
- пристрастност при тълкуването на информацията. Счита се, че непосредственият опит, практиката на самите хора, техните пристрастия, страхове или надежди могат да повлияят избора на решение на хората.

Втората причина за резерви към пряката демокрация е свързана с нейния периметър - с териториалния и тематичен обхват. Обикновено се твърди, че само в относително малки общества или общности са възможни прояви на пряка демокрация. Разгръщането и на национално ниво се счита за финансово неизгодно, както и за изместващо основните дейности в ежедневието на хората. Твърди се освен това, че не по всички теми е възможно да се осъществява пряко участие в управлението. По този конкретен повод бившият министър на правосъдието Христо Иванов (2016) е категоричен относно проведения референдум във Великобритания за излизане на страната от ЕС . В профила си във Фейсбук, той пише: "Най-важният непосредствен урок за нас от Брекзита: референдумите по наистина основоположни теми са кретения. Когато даден въпрос се решава като част от нормалния политически процес - всяко решение е до следващите избори, когато може да се пререши. Когато обществата се опитват да решат един въпрос "веднъж завинаги" с референдум, всъщност си връзват ръцете, защото се отказват от възможността да го решат внимателно и според

развитието на събитията“. (Тук не коментираме аспекта за регламентиране на възможност за пререшаване на вече взети решения от референдумите, както става в практиките на някои парламенти)

Третата причина се свързва с хомогенността на населението от общностите и обществата, била тя етностна, религиозна или някаква друга. Твърди се, че само в общества, които са относително хомогенни може да се прилага успешно пряката демокрация. В противен случай се съпровожда с тирания на мнозинството. Както и обратно, когато малцинствени групи провеждат нерегламентирани референдуми с необратими или „тиранични“ последици.

Четвърта причина се свързва с използването на пряката демокрация като инструмент за популистки идеи от популистки лидери на партии, движения и коалиции, от псевдонационалисти и псевдопатриоти, спекулиращи с емоциите на хората. Исканията за пряко участие на народа при тези случаи се отправят преобладаващо от популистки партийни водачи с популистки техники и похвати, често прикриващи задкулисни игри и играчи. Така се изкривява самият замисъл на пряката демокрация, тъй като ако се основава на илюзии и нереалистични цели се изражда в нездрави политически интенции и политически манипулации. Възможностите на пряката демокрация често са обслужвали популистки политики и практики – известни са много такива практики в авторитарни режими. Политическият анализатор Илиян Василев (2016) по този повод пише: „референдумите са били и все повече се превръщат в оръжие на популисти и манипулатори. Използват се като инструмент за диктатурата на подвижни и значителни малцинства. Те са инструмент и в хибридни войни и геополитически стълкновения. Примерите не са малко и в най-ново време Брекзит, Тръмп, Ердоган, Орбан (и той ще прави референдум за имигрантите). Общото е, че всички използват "народа" за да оправдаят своята екстремна политика.“(2016) Популисткото упование на пряката демокрация намира израз и в манипулативните техники, които се използват от популистите. Подобно на Джовани Сартори, Веселин Паскалев (2016) поставя и реторично отговаря на въпроси, свързани с искания за референдуми. Това не са искания на „самосезираният се народ“, казва той, а „една много тясна групичка хора завършили елитни частни колежи“ и пита във връзка с британския референдум: защо срещу ЕС, а не срещу политиката на остеритет, която е в основата на масовото недоволство във Великобритания? И заключава: „не британският

народ реши да постави еврочленството на дневен ред, но „народът“ само ще търпи последиците. В тази връзка е изказването на К. Касториадис (2014) „Изборите са фалшиви, не заради фалшификации на резултати, а защото решенията се определят предварително. Никой не е попитал хората за какво искат да гласуват. На тях им се казва единствено, „гласувайте за или против Договора от Маастрихт“, например. Но кой е сключил този договор?“

Петата, често изразявана отрицателна нагласа към възможността на хората да участват пряко в управленските решения е свързана с егото на определена друга част от тях, която нарича себе си елит, която счита себе си за превъзхождаща другите в едно или друго отношение. Принадлежащите към елита често смятат себе си за първи сред първите, по-умни от умните, по-надарени от надарените, по-предприемчиви от предприемчивите, включително и по-информирани от информираните. Страхът от евентуалното им пренебрегване или дори изместване е страх за техните привилегировани позиции за техните устои, за техния статус.

От друга страна, самата представителна демокрация е достигнала своите граници „Днешната ситуация е критична – казва Антоний Тодоров- представителната демокрация, чиито начала са някъде отпреди двеста години, изглежда е достигнала предела на своите възможности. Тя е критикувана и дори отхвърляна като несъстояла се, защото представителите не представляват друг, освен себе си (в добрия случай) или частни групировки (в повечето случаи). Представителната демокрация е критикувана от много посоки, но сърцевината на критиките и в това, че демокрацията се свежда до изборната инженерия, която позволява вече ефикасната манипулация на избирателите.... Парадоксът е, че избираме представители, в които после не вярваме, че ни представляват.“

Не рядкото нежелание за търсене на съгласие с мнението и проблемите на хората често е плод на забравяне или на невъзможност за изпълняване на обещания за решаване на конкретни проблеми на цели общности и групи. От друга страна, отсъствието на работещи динамични механизми за отзоваване на разминали се с очакванията политически дейци са благоприятстващи фактори за разтваряне на ножицата между управлявани и управляващи и за полезността на самата представителна демокрация.

Говоренето за пряката демокрация в България обикновено се колебае някъде между споменатите позитивни и негативни тези, без да се изследвани съответните предпоставки.

Факт е, че е налице разочарование от политическата картина в нашата страна и криза на представителството- политическите партии са с най-ниско доверие. П. Кабакчиева (2010) сочи данни, разкриващи ярко разочарование от действието на демократичните институции . 87 на сто от хората са недоволни от начина, по който се развива демокрацията в нашата страна. Тя заключава, че „представителната демокрация се олигархизира почти повсеместно, затвърждавайки трайното разделение между управляващи и управлявани“.

„Идеална демокрация няма, казва А. Тодоров, но за да се гарантира нейната полезност трябва да се гарантира и използването на нейните инструменти. Взаимозаменяемостта на всеки един от тях трябва да бъде възпиращ механизъм за всеки един от тях. Плурализмът на демократичните инструменти, едновременно им използване и уравнивяване, може да позволи система, при която свободата е гарантирана в по-голяма степен, смята а.Тодоров - . Една работеща демократична система може да има както представителство, така и пряка демокрация, която да го контролира и съдържа, но също гражданска делиберация и теглене на жребий в повече случаи при конституиране на различните органи, за да се ограничи затварянето на политиката и политическите решения в тесния кръг на един олигархичен елит, представящ се за професионален. Задачата е, да не преставаме да търсим работещия демократичен модел. „

Гворенето за пряката демокрация в България все повече набира скорост, набират скорост и исканията за референдуми. Само през последната 2016 година са инициирани 2 национални референдума: от шоумена Слави Трифонов и бизнесмена Веселин Марешки, единият от които предстои да бъде проведен. Парадоксално или не - и в двете граждански искания за референдум са включени въпроси за ограничаване на представителната демокрация.

Заключение. Въпреки законовата равнопоставеност на пряката и представителна демокрация в настоящето, формалните и неформални политически ограничения за референдумите не намаляват. Страхът от прякото участие на хората в управлението е в основата на политико-властовото negliжиране на референдумите. Представителната демокрация все по-вече разкрива прояви от антидемократично естество,

предизвиквайки релевантни процеси на антинастройване срещу себе си и на апологизиране на референдумите от гражданите.

Бележки

1. Статията е подготвена като част от документацията по проект на Полския фонд за научни изследвания 2015-2016 г. No. 2014/15/B/HS5/01866
2. Закон за допитване до народа за премахване на монархията и провъзгласяване на народна република и за свикване на Велико народно събрание обнародван в ДВ бр. 174 от 02.08.1946 г. <http://lib.sudigital.org/record/18806/files/SUDGTL-BOOK-2011-082.pdf>
3. Закон за допитването до народа(ДВ. бр.28 от 8 Април 1983г)
4. Закон за допитването до народа ДВ. бр.100 от 22 Ноември 1996г

Използвана литература

Белов, М 2009 *Пряка демокрация* София: Сиби

<http://www.sibi.bg/display.php?page=cat1&sub=61&id=305>

Божидаров, Д. 2015 Гражданите понякога успяват Макар законовата база в България да не поощрява активността на хората, има случаи и на успешни местни референдуми <http://www.segabg.com/article.php?id=756299>

Българска история (екип) 2013. http://offnews.bg/news/Na-tozi-den_18758/91-godini-ot-parviia-referendum-v-istoriia-na-Balgariia_268715.html

Василев Ил. Блог <http://idvassilev.blogspot.bg/>

Денковска, Кр. 2015. Референдумите в България <http://www.dnes-bg.org/referendumite+v+bylgarija-aktualno/1/MNeXctKzcVOPYpWrcFePYFeXcxK7YZOfMVKDMRePchevIJJaLYZKfYVKD I9KPM5OfIdavcRe-IReXIxeP>

Иванов, Хр. 2016. Референдумите по наистина важни въпроси са кречения http://www.dnevnik.bg/bulgaria/citat_na_deniia/2016/06/24/2783439_citat_na_denia_referendumite_po_osnovopoljni_vuprosi/

Кабакчиева, П. 2010. Възможна и необходима ли е пряката демокрация в България В *Пряката демокрация в България- възможности и предизвикателства*. София: Институт за пазарна икономика

Касториадис, К. 2014 Без бог, без цезар, без трибун!
<https://prqkademokraticq.wordpress.com/>

Касториадис, К., 2015 *Проектът за автономия*, С: Анарес, стр. 177

Лалов, Н. 2014 Нека гласът на народа да бъде чул а не купен
<http://www.mediapool.bg/prezidentat-poiska-referendum-za-mazhoritarni-izbori-i-zadalzhitelno-glasuvane-news216179.html>

Паскалев, Веселин(2016). Защо референдумите не са идеалната демокрация? Портал „Култура“, 14 юли 2016 г

Славов, Ат и колектив. 2013. Пряката демокрация Наръчник на активния гражданин Българо-швейцарска програма за сътрудничество

Славов, Ат. 2008. Пряката демокрация – риторика или реалност

Стойчев, Ст. 2002., *Конституционно право*, София: Сиела, стр. 158 виж <https://www.president.bg/docs/1355399749.pdf>

Ташев, С. 2013. Един забравен референдум. Факти <http://fakti.bg/mnenia/57908-edin-zabraven-referendum->

Тодоров, А. 2016. Пряка демокрация няма

https://antonytodorov.wordpress.com/2016/08/01/%D0%BF%D1%80%D1%8F%D0%BA%D0%B0-%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%BD%D1%8F%D0%BC%D0%B0/?fb_action_ids=10209837056784101&fb_action_types=news.publishes

---

#Добринка Пейчева е доктор на социологическите науки Работи в катедра Социология при Философски факултет на Югозападен университет „Неофит Рилски“ Ръководител е на Лабораторията по социология и на Международния академичен семинар Медии и образование към Югозападен университет